

La lluita per la veritat

Josep M. Tamarit Sumalla

La post-veritat

El propòsit de la meua participació al debat sobre la post-veritat és aportar la visió d'un jurista acadèmic, dedicat en els darrers anys d'una manera especial a la recerca victimològica. D'entrada he de manifestar el meu escepticisme respecte a la novetat i el rendiment del concepte, que sembla arribat al mercat dels neologismes com una ombra d'altres conceptes post- (post-modernitat, societat post-industrial, post-colonialisme...). El concepte apareix sobretot com una denúncia i l'argumentari que l'acompanya ens situa davant d'una paradoxa: la manipulació i la distorsió pel que fa a la veritat no és un fet nou ni un fenomen que hagi aparegut com a conseqüència de la post-modernitat, la societat de la informació, la societat del risc, els temps de la realitat líquida o res semblant. No hi ha una era de la post-veritat després d'una era en què la llum de la veritat hagi brillat esplendorosament. Hi ha, potser sí, la frustració d'una expectativa, basada en l'optimisme il·lustrat i racionalista respecte al progrés imparabile de la humanitat.

La realitat és que, abans i ara, la relació dels humans amb la veritat és complexa i ambivalent, perquè, com a individus i com a societat, estem posicionats en

un camp de batalla, on hi lluiten l'ànima per saber i la por a saber. És ja un tòpic la idea que la veritat ens allibera. Però si això és cert ho és també que la veritat ens lliga i que les persones no podem suportar fàcilment una dosi massa pura de veritat. Si la filosofia ens ha fet veure que no hi ha una única manera d'entendre la veritat, la psicologia ens mostra per què i de quina manera les persones (unes més que d'altres i segons l'experiència i les circumstàncies) fugim de la veritat i necessitem recórrer a mecanismes com la dissociació o les distorsions cognitives. Què ha canviat doncs? La revolució tecnològica ha canviat moltes coses. Ha incrementat enormement la nostra capacitat d'accedir a la informació i de contrastar les

notícies. Per tant, ha donat poder a la gent. Seria ingenu no veure que també ha comportat més possibilitats de manipulació i que ha atorgat poder als qui tenen una posició predominant a Internet. Però no podem oblidar que la millor manera d'apropar-nos a la veritat és sempre la possibilitat de cercar i contrastar i, si avui es poden fabricar *fake news* amb certa facilitat, és també més fàcil que abans desmuntar-les.

Joan Fontcuberta, [Sèrie Googlegrama](#)

La veritat i el Dret

La doctrina jurídica ha especulat llargament sobre la relació entre la veritat i el Dret. Em limitaré aquí a fer avinents un parell d'aspectes de més rellevància. El procés judicial és concebut, entre altres coses, com un mitjà d'indagació i revelació de la veritat, entenent que aquesta és una condició indispensable per adoptar una decisió

justa sobre una controvèrsia. El procés penal és el mecanisme jurídic que té més garanties per arribar a establir la veritat sobre un fet històric. L'òrgan responsable de conduir la investigació judicial (que pot ser un jutge o un representant del Ministeri Fiscal, segons els països) té amplis poders per aplegar proves, el sistema judicial pot obligar tothom a declarar com a testimoni o aportar elements de prova i la defensa pot actuar amb plena llibertat per impugnar, contradir i aportar. Es clar que hi ha unes limitacions que impedeixen fer aflorar la veritat a qualsevol preu. No són vàlides les proves obtingudes il·lícitament (concretament les que s'han obtingut violant drets fonamentals) i la persona investigada té dret a no declarar contra si mateixa (que no implica exactament un "dret a mentir", matís tan subtil que en la pràctica pot semblar artificios). Tot i aquests límits, no seria adequat veure la lluita pels drets humans i la cerca de la veritat com a causes antagoniques. El recurs a la ciència com a mitjà d'obtenció de la veritat i per tant el desenvolupament de les tècniques d'investigació criminal, la medicina, la biologia o la psicologia forense, és el resultat del progrés de la llum sobre la tenebra: la ciència i la indagació lliure de la veritat contra la veritat oficial, la brutalitat o la tortura. Pot haver-hi límits sobre la manera d'obtenir proves, però no hi ha límit a la llibertat de refutar. Aquest és un punt clau, comú a la ciència i al procés judicial

d'un Estat democràtic. Així ho proclamava el lema il·lustrat de la Universitat de Barcelona, "*Libertas perfundet omnia lucem*", la llibertat difon arreu la llum (manipulat després, en època de tenebra, suprimint-hi la paraula "*libertas*"), el revers de l'evangèlic "la veritat us farà lliures", que tothom pot veure escrit amb lletres ben grans des del carrer a la Universitat de Freiburg (Alemanya). Els dos lemes assenyalen el maridatge necessari entre llibertat i veritat.

Un altre aspecte de la rellevància de la veritat per al Dret fa referència a la llibertat d'informació i a la llibertat d'expressió, reconegudes com a llibertats primigènies, atès que són condicions essencials per a l'existència d'una societat democràtica. La jurisprudència del Tribunal Constitucional espanyol i la d'altres països, seguint la del Tribunal Suprem dels EUA, ha establert que la veracitat és l'únic límit intern a la llibertat d'informació. Això suposa que tothom és lliure d'informar amb la única condició que compleixi amb un deure de comprovació sobre la veracitat de la notícia, la qual cosa comporta la necessitat de contrastar-la, evitant difondre simples rumors. La llei penal castiga amb penes de multa la difusió de fets falsos que afectin a l'honor de les persones, que poden arribar a ser penes de presó si hom imputa un fet delictiu de manera subjectivament no veraç (calúmnia). Val a dir que l'acusat de calúmnia té dret, després, a poder

provar la veritat de la imputació en el procés penal, i si ho aconsegueix resta exempt de tota pena (*exceptio veritatis*). D'altra banda, pel que fa a la llibertat d'expressió no hi ha límits interns al seu exercici, perquè el lliure flux d'opinions és condició indispensable per a l'existència d'una societat democràtica i pluralista. Les extralimitacions en l'exercici d'aquest dret hauran de ser en tot cas examinades cas per cas pels tribunals, valorant l'afectació que una determinada expressió hagi tingut en l'honor o la intimitat de la persona que es consideri agreujada i partint sempre del fet que la llibertat d'expressió gaudeix d'una posició preferent.

Hi ha qui, amb certa raó, ha denunciat un retrocés de la llibertat d'expressió. Un dels punts de risc és l'aplicació judicial dels delictes d'odi. Europa ha seguit en aquest àmbit una via diferent a la dels EUA. La consciència sobre la tragèdia de la Segona guerra mundial, especialment de l'Holocaust a Alemanya, ha portat a la Unió Europea i als Estats a una actitud militant contra les ofenses a les minories socials. A Espanya s'ha anat molt lluny en la penalització dels delictes d'odi a partir de la reforma del Codi penal de 2015 i els tribunals han aplicat penes de presó per delictes d'enaltiment del terrorisme a artistes o líders juvenils que si més no poden considerar-se com un ús desproporcionat del Dret penal i per tant com a casos d'abús de poder.

El dret a la veritat

Finalment, voldria centrar-me en un aspecte que considero fonamental per il·lustrar el poder alliberador de la veritat i examinar els mecanismes jurídics pels que es pot fer efectiu. A finals del segle XX es va difondre a nivell internacional el clam a favor del dret a la veritat com a reacció davant de les violacions massives de drets humans produïdes per règims autoritaris o en situacions de conflicte armat. L'origen el trobem als anys vuitanta en certs països llatinoamericans, com a Argentina amb el moviment per conèixer la veritat sobre els desapareguts, o a Xile, als dos països com a resposta als crims comesos contra la població per part de les dictadures militars. Una plasmació d'aquesta reivindicació de veritat fou la Comissió de la Veritat creada a El Salvador, que l'any 1993 va fer públic l'informe "De la locura a la esperanza: la guerra de los doce años en El Salvador", on es relata les violacions massives de drets humans dutes a terme durant els anys del conflicte armat per part de l'exèrcit, els elements paramilitars i la guerrilla. Al cap de poc temps va crear-se la Comissió per a la Veritat i la Reconciliació de Sudàfrica (1995), que ha estat el referent més destacat en el que s'han basat altres iniciatives similars (Sierra Leone, Perú) per investigar i declarar oficialment la veritat sobre els crims massius a la fi d'un règim dictatorial o d'un conflicte armat. La idea que es va imposant és que la reconciliació ha d'anar acom-

panyada de veritat i reconeixement de les víctimes i que l'apel·lació a la reconciliació o al perdó per beneir pactes de silenci o prohibicions d'investigar són una manipulació retòrica que impedeix una elaboració saludable del passat.

Joan Fontcuberta, [Sèrie Googlegrama](#)

A partir d'aquí, es reconeix en l'àmbit del Dret internacional el dret de les víctimes a la veritat, a la justícia i a la reparació, de manera que els Estats estan obligats a aplicar procediments efectius perquè es pugui reconèixer de manera efectiva aquest dret. El dret a la veritat es va obrint pas, així, en un context on creix la sensibilitat a favor dels drets de les víctimes (a partir de la Declaració de l'Assemblea General de l'ONU de 1985) i es crea la Cort Penal Internacional (que entra en funcionament l'any 2001), amb la comesa de jutjar i condemnar als responsables de delictes de genocidi, crims contra la humanitat i delictes de guerra, per bé que amb la limitació que suposa que

no hagi estat reconeguda pels EUA, Rússia i la Xina.

Joan Fontcuberta, [Sèrie Googlegrama](#)

Sovint s'han criticat o banalitzat les demandes de justícia basades en el dret a la veritat i les comissions de la veritat, a partir d'una visió escèptica respecte a la possibilitat i fins i tot la legitimitat d'establir "una veritat" en una societat democràtica. Contra les crítiques, val a dir que el clam per la veritat és essencialment una reivindicació democràtica com a resposta a un estat de coses en què la veritat ha estat ocultada i negada de manera sistemàtica. És també una resposta que vol trencar amb la tendència natural en tota situació de transició a seguir amagant la realitat per part de les elits interessades a controlar el pas al nou ordre sense haver de fer front a responsabilitats, interès al qual s'afegeix el de les elits emergents que per arribar al poder estan fàcilment disposades a acceptar pactes de silenci, si això és el que els permet fer-ho, i l'actitud de les víctimes a qui de vegades els és massa

difícil i dolorós lluitar contra l'*statu quo* i opten per una resposta adaptativa.

Les comissions de la veritat han demostrat que poden ser un bon mecanisme per establir un relat oficial sobre els fets. En molts casos és la única resposta possible, ja que la justícia penal convencional pot ser irrealitzable, per raons fàctiques (caràcter massiu dels delictes, dificultat de trobar proves...) o jurídiques (prescripció, lleis d'amnistia, prohibició d'aplicació retroactiva de lleis desfavorables al reu...). Una comissió de la veritat pot tenir poders per ordenar excavacions de fosses i anàlisis forenses, cridar a declarar testimonis, i pot fer-ho de manera més respectuosa per a les víctimes, que poden tenir l'oportunitat d'explicar els fets i les conseqüències que han tingut per a elles o les seves famílies en un context més amigable que el d'un procés judicial convencional. L'informe de la comissió pot ser un relat on es descriu els fets i alhora se situïn en el seu context, tenint en compte tots els esdeveniments, cas que hi hagi hagut crims comesos per diversos actors en conflicte, i la relació entre ells. Un relat oficial, amb participació de juristes, historiadors i altres professionals, no és incompatible amb la tasca que pugui fer la ciència historiogràfica ni amb el dret de cadascú a fer el seu propi relat sobre les circumstàncies d'un conflicte, però serveix com a referència, feta amb garanties de màxima aproximació a la veritat i com a pas necessari per un tancament del conflicte a nivell individual i col·lectiu.

Altres experiències dutes a terme en altres països són també reveladores del poder alliberador que pot tenir la revelació de la veritat com a resposta a experiències traumàtiques col·lectives. En diversos països anglosaxons s'han creat comissions per investigar casos de llegat massiu de violacions de drets humans. Com en les comissions de la veritat sobre fets de caràcter eminentment polític, també en aquests casos han estat òrgans especials de caràcter temporal. Un exemple ha estat la Comissió de la Veritat i la Reconciliació creada al Canadà per conèixer els abusos perpetrats en escoles residencials per a infants aborígens, on havien estat internats per educar-los en la cultura occidental, que va emetre un informe amb recomanacions l'any 2015. També cal esmentar la investigació sobre les escoles industrials a Irlanda, regentades normalment per ordes religiosos pertanyents a l'Església catòlica, que es va dur a terme per part de la Comissió d'investigació sobre l'abús d'infants, creada pel Govern de la República, que l'any 2009 va fer públic l'informe final (*Ryan Report*). Iniciatives similars s'han endegat a Austràlia.

Un cas peculiar han estat les actuacions realitzades com a resposta a les denúncies d'abusos sexuals practicats en institucions de l'Església catòlica. Com és ben sabut, els primers escàndols que van transcendir a nivell internacional van produir-se en diverses diòcesis dels EUA. Allí es van publicar

els informes "The Nature and Scope of Sexual Abuse of minors by Catholic Priests" (2004) i "The causes and context of sexual abuse of minors by Catholic priests" (2009), elaborats per un equip d'investigadors del John Jay College de Nova York, per encàrrec de la Conferència de Bisbes. Posteriorment es va publicar el ja esmentat Informe Ryan a Irlanda (2009) i va constituir-se la *Royal Commission* per als abusos sexuals institucionals d'infants, creada pel Parlament d'Austràlia, que va emetre el seu informe final l'any 2017. En tots aquests casos, els informes han aportat dades sobre el nombre d'abusos i el context, que permeten veure el seu caràcter institucional i massiu i que, per tant, els fets no poden ser minimitzats com a comportaments aïllats d'individus amb alguna patologia, sinó que apunten a una responsabilitat de la institució en la creació de condicions propícies a l'abús i les deficiències i males pràctiques pel que fa a la prevenció, detecció i resposta davant de les denúncies i sospites. Cal destacar també les iniciatives dels Països Baixos, Alemanya i Àustria, on la pròpia Església catòlica ha establert procediments perquè les víctimes denunciïn els fets i puguin obtenir reparació, i el cas singular de Bèlgica, on el Parlament federal va crear l'any 2010 un òrgan especial temporal, el Tribunal d'arbitratge, on les víctimes han pogut denunciar els fets i obtenir una reparació. En l'actuació d'aquest tribunal s'ha pogut constatar una evolució en l'actitud de l'Església oficial, que va passar

de negar i minimitzar els fets a col·laborar en la reparació moral i econòmica a favor de les víctimes.

Tenim un problema amb la veritat?

Acabo la meva reflexió amb una aportació de signe optimista. Les darreres experiències són ben il·lustratives de com el progrés social va associat a la revelació de la veritat i al desemmascarament. Les societats madures són aquelles que són capaces de mirar de cara al seu passat i a les seves misèries, per superar-les. L'abús sexual infantil n'és un bon exemple. L'abusador imposa la llei del silenci i la víctima normalment no és capaç de superar les barreres que troba en un entorn humà (familiar o institucional) més disposat a creure a l'abusador que a la víctima, que ha de quedar-se sola amb la veritat ignominiosa i dissociar-se'n, amb efectes que poden ser molt greus per a la seva salut mental. Tot i l'elevada prevalença que avui sabem, gràcies a la recerca victimològica, que té l'abús sexual, molt sovint és més còmode no parlar-ne, negar-lo o minimitzar-lo (que és una manera de negar). Però s'ha pogut comprovar precisament que la millor manera de prevenir-lo és parlar del problema i treure'l a la llum. I també hem pogut comprovar com les institucions i els individus poden evolucionar i vèncer la por a la veritat, encara que no ho fan sense l'acció militant dels qui estan disposats a lluitar pel dret a la veritat i pel reconeixement de les víctimes. La veritat és el camí per resoldre

els problemes i per construir el futur, i la tasca dels professionals, dels líders socials i dels educadors, és preparar les persones i la societat per a la veritat. A Espanya, com en altres països, hi ha moltes mostres de com molta gent té un problema amb la veritat. A diferència d'altres països, no hi ha hagut cap cosa semblant a una comissió de la veritat respecte al franquisme i la Guerra civil, els internats de menors o els abusos sexuals a l'Església, i les persones, entitats o institucions que treballen per aquestes causes ho han de fer sovint sense el degut suport oficial, com si la causa perquè lluiten fos un afer privat i no una qüestió d'interès públic. La veritat, com la llibertat i el Dret, no és un llegat que cal conservar, és una lluita. Reconèixer i impulsar aquesta lluita és fer teràpia i didàctica de la veritat en "l'era" de la post-veritat.